

У Франка він просидів, звичайно, тільки першу дію, після якої покинув театр з наміром відвідати ще один цього ж вечора, щоб не марнувати часу. По дорозі йому трапився цирк, де гастролювала оперета, але квитків більше не продавали; отже, йому залишалося тільки кіно. Побувавши в одному, він устиг ще на останній сеанс другого, причому помітив, що, виходячи після закінчення фільму до фойє з достатньою швидкістю, можна ще оглянути всю публіку, яка має бути зараз пущена на останній сеанс: це його дуже потішило. Наслідків він тим часом не досяг жодних. Але принаймні для нього став ясний план щовечірньої роботи: один театр і два кіно.

Тепер Городовський з усією свідомістю виконаного обов'язку міг спокійно вернутися додому, але він ще якусь годину поблукав — уже тільки для розваги й спочинку. Нічне місто виглядало однією суцільною істотою, здавалося зрослим до купи, як кораловий острів серед широкого темного моря, блукаючи яким, він прибився нарешті до цього дивного суходолу, як Робінзон, рокований на незвичайні пригоди; у всьому тілі він почував лоскіт невідомості, близької до розв'язання і кінця.

Десь тільки на початку другої Городовський вернувся додому. І дивна річ — заходячи вдруге до квартири, вже обізнаної ним, він мав враження, що ступає в неї вперше: не міг збутися відчуття новизни. Ні, спати він сьогодні не буде! І з захватом завбачив перед собою ніч, проведену в збентеженому пильнуванні, першу ніч у незнаній, натрапленій країні, у знайденому захистку кімнати серед земель, які він ще тільки має розвідати. Не засвітивши, він знову сів, як і перше, на стільця коло столу. Але яким яснішим здавалося йому тепер його власне становище! Тільки тепер він міг усвідомити, що довгий тиждень нестями й болю не минув усе-таки для нього марно. Тепер мусив собі признатися, що, ідучи сюди у всій гарячці свого бажання, він міг би навіть змалювати жінку, яку так пристрасно заповзвся шукати. Неймовірна річ, але це питання перед ним майже не ставало так, ніби його вабило більше дізнане відчуття, ніж певний образ. До того ж він був зовсім переконаний, що пізнає несхибно чи, краще, відгукнеться десь, як тільки побачить, як тільки знову буде вражений силою, що вже раз так глибоко його діткнулася. Але розпач втрати, страждання щоденних поразок примушували його щораз настирливіше допитувати пам'ять, і поки його очі невпинно спостерігали юрбу облич, у душі була колосальна праця відтворення. З ледве помітних уривків він відновив поволі повне, всебічне уявлення. Він уже знав тепер не тільки її лице і постать, а й одяг, взуття, навіть форму годинника на її руці. Сьогодні до її зовнішніх ознак раптово додався ще портфель, — як він міг досі не згадати таку помітну річ! — і тепер її образ став абсолютно викінченим і близьким, майже належним йому неподільно. В цілковитій тиші, що його оточувала: вуличка, де стояв будинок, була відлюдна. І раптом рипнули вхідні двері — він згадав відразу, що живе тут не сам, що це, певне, вернувся його сусіда, про якого він забув зовсім, маючи виняткову здатність ігнорувати людей, не потрібних або не цікавих для нього. Але що йому до того типа? Не прийде ж він сюди зараз, такої пізньої години! Проте через недовгий час у двері досить енергійно постукали. Городовський озвався неохоче, і сусіда ввійшов до кімнати.

— Радий вас бачити, — сказав він, і в його голосі почулося тремтіння.

— Вітаю вас, — відповів Городовський. Пащенко постояв хвилинку, високий і темний, потім сів без запрошення.

— Радий вас бачити, — повторив він. — Ну, знаєте, так поводитися не годиться! Того дня, як ми познайомились з вами, я зайшов увечері — ви спали. Вчора вранці і ввечері теж, сьогодні вранці так само. Ви спали більше, як сорок вісім годин! І непробудно. Я пробував будити — марно.

— Сорок вісім годин? — перепитав Городовський здивовано і раптом засміявся: заміна п'єси в театрі стала йому ясна.

— Вам це тільки смішно, — сухо провадив Пащенко. — А мені це не було смішно, повірте. Я був майже певний, що це летаргійний сон. Уявіть моє становище.

— Безперечно, вам довелося б поклопотатися — виклик карети, формальності, може, й слідство, — весело відповів Городовський. — Вас могли б обвинуватити в замаху на отруєння з метою грабунку, правда? Ви вже вибачте, що я завдав вам турбот. І разом з тим прийміть мою подяку за уважність...

— Не дякуйте, — грубо урвав його Пащенко. — Людина завжди цікавиться іншою людиною тільки для самої себе. Вам це невідомо? Смішно! Мені немає ніякого діла до вас, до вашого життя, до того, що ви робите й робитимете, — додав він роздратовано. — І я ніколи про це вас не питаю, будьте певні. Але втратити вас — це був би грім, землетрус для мене... Можливо, я збожеволів би.

Він зненацька зареготав так голосно, що Городовський здригнувся. «Ти вже й так божевільний, мій друже», — подумав він.

— Але я ще не божевільний, — провадив Пащенко, ніби відповідаючи на його думку, — і за вашою допомогою надіюся не збожеволіти до смерті.

Останнє слово він підкреслив досить двозначно. І зразу сказав зовсім іншим голосом, тоном глибокого, меланхолійного розпачу:

— Ну, спитайте ж мене про що-небудь!

— Ви завжди так пізно вертаєтеся з роботи?

— З роботи! — скрикнув Пащенко. — Так, ви вгадали: з роботи. Але з якої? Якщо ви маєте на увазі мої лекції, школу, то глибоко помиляєтеся, запевняю вас. На цю дурницю я витрачаю дві-три години щодня, не більше. Чи не уявляєте ви мене одним з тих йолопів, що з головою навантажуються працею, лізуть із шкури, щоб висунутись, заробити грошей, одно слово — досягти становища й заможності, як тепер кажуть? Такі люди — а їх же безліч, ними кишить земля — нагадують мені жуків, що з поважним виглядом качають гнойові кульки. Хто більше наробить таких кульок, той славетніший жук. Але я не длубаюся в гною.

— Ви спрощуєте, — озався Городовський. — Ну, як можна сказати, що людьми рухають лише ці ниці мотиви — гроші, становище? Ви зовсім ігноруєте те, без чого людське життя стає просто незрозумілим...

— Тобто кульки духовного гною? Всі так звані вищі пориви душі? Не ігнорую. Але не будемо повторювати з цього приводу те, що давно вже відомо і що люди воліють, звичайно, забувати або недовтямлювати з причини своїх гордощів. Людина — це передусім горда тварина. Вона не любить, щоб мотиви її вчинків були оголені, вона

лається, кусається, коли їх пробуєш оголити. Я скажу тільки, що немає в людині нічого, що не зводилося б до її гордості й голоду...

— У вас також?

Пащенко не завагався:

— Ні, — сказав він гордо, — я вільний від цього прокляття, від неминучості, яка там модифікується в кожному, тобто так маскується, що ви перестаєте пізнавати її, особливо в собі самому... Вся річ у тому, щоб пізнати, але не словесно, не для того, щоб когось здивувати своєю прозорливістю й сміливістю, не для філософських розваг і псевдожиттєвої науки, — облиште: навчити можна, що двічі два чотири, але навчити жити — вибачте! Вам можна голову продовжати якоюсь мораллю та правилами, та коли вам буде треба, справді треба, ви не тільки вб'єте й пограбуєте, а ще й прикриєте це високими мотивами, якщо це можливо, — бо треба, ось що вами керує, а не якась мораль... Доля? Ні! Долі немає, це теж вигадка людської пихи — мовляв, у мене є призначення, наперед накреслений план, ха-ха, яка я цяця! Все це зарозумілість: ніхто вам нічого не призначав і не накреслював, ні вам, ні вашій собаці, ні блосі, що вас кусає, ніякий фатум вами не цікавиться, і взагалі ви нікому не потрібні. Але вам потрібно багато що. От з цього й варто починати: у вас, усередині вас, сидить оце потрібно, і воно кричить усіма голосами — ніжними, ідеальними, аматеріальними, величними, якими хочете, але під ними всіма гуде примітивний цинічний бас, зовсім, повірте, не ідеальний! І ви весь, те, що ви знаєте душею, — це роз'ятрений клубок цього потрібно, яке прагне безупинно: дай, дай! Ось вам універсальний механізм людської душі, вставлений у музичну скриньку гордоців. Оце й треба пізнати — не для того, щоб, зітхнувши, заспокоїтись і продовжувати далі свою мелодію, а для цілковитого усвідомлення, тобто для припинення всякої такої музики... Чи можливо це для всіх? Ні, безглуздо й думати. Тому що навчити жити людей, кажу ще раз, неможливо: всяка правда відскакує від їхнього мозку, коли вона їм не потрібна, бо мозок теж тільки знаряддя наших потреб, не більше. Щоб справді усвідомити всю цю історію, треба відповідно народитися, тобто, сказати інакше, бути виродком, якщо тільки вважати за нормальних усіх інших, тих, що з поривами, завданнями й пристрастями. Дозвольте представитись: я є один з рідкісних винятків з цієї маси.

— А я, за вашою кваліфікацією, здається, цілком належу до основної норми, до тих, що з завданнями й пристрастями, — сказав, посміхаючись, Городовський. — Отже, наше знайомство набуває цікавості.

— Воно обіцяє бути *très curieux*^{*}, як кажуть французи, — відповів Пащенко. — Я в цьому ні хвилини не сумнівався. Але вернімося до наших двох китів: гордість і голод... хоч китів усе-таки три, бо голод я розумію також і статевий. Передусім, що я зробив з цим подвійним голодом? Не буду довго спинятися на статевому — я його просто відкинув, не зазнавши від того ні найменшого ушкодження. Це тільки торочать, що жити без жінки шкідливо, але ж за це їм платять. Складніша справа з голодом шлунковим. Але я його обмежив до мінімуму. Ось що я скажу вам: перед вами людина,

* Дуже особливий, потішний (франц.).

яка півтора десятка років тільки обідає. Як це розуміти? Це треба розуміти так, що я їм лише раз на добу — звичайний обід у вчительській їдальні, тобто доволі скромний. І фізично почуваюся прекрасно.

— Гм, — промовив Городовський, — вам можна позаздрити.

Пащенко, що досі стояв перед ним увесь час, задоволено посміхнувся і почав ходити, чорніючи на синіх вікнах і розпливаючись на стінах.

— Так, так, — провадив він. — Тепер ви можете уявити, як ви насмішили мене припущенням, що я можу працювати без заробітку до другої години ночі! Абсурд! Я не роблю в житті нічого понад те, що доконечне для підтримки мого існування: кімната, сяке-таке опалення, обід, дещо з одягу, дуже рідко. Для цього всього, я вирахував, мені вистачило б півтори години лекцій на день. Але умови шкільного розкладу примушують мене витратити щодня дві й три години, на превеликий жаль. Через це, як ви можете зрозуміти, у мене за багато років зібралось, може, кілька тисяч заощаджень — вони валяються там у моїй шухляді. Якщо хочете, я подарую їх вам.

— Дякую, я також маю гроші, — відповів Городовський.

— А, то вибачте... Так що офіційна частина мого життя страшенно сіра. Та хіба за нею можна будь-кого пізнати? Облиште! Людина не те, що вона читає лекції, не те, що вона сидить в установі, не те, що вона говорить і робить на людях. Вона те, що вона для самої себе, в неофіційній частині своєї програми. Отам її справжнє пізнання. Поворухіть її самотні, затаєні думки, зазирніть у її родину, у її пристрасті — і тоді ви побачите людину: голу, без комірця, без половин слів, якими вона так спритно навчилася прикривати своє життя. Орден пювкка — ось єдина відзнака, якої варті всі людські подвиги. Але повірте, на людей я навіть пошкодував би плюнути. Я волію їх краще просто обминати.

— Чому ж у такому разі ви приходите до мене? — спитав Городовський.

Від цього запитання Пащенко спинився в протилежному кінці кімнати. В темряві не видно було його обличчя, але голос його захрип.

— Ви мені потрібні, — поволі промовив він. — Людей я зневажаю, а вас люблю... любов'ю смерті, — додав він похмуро.

Він замовк, зовсім зливаючись з темрявою. Городовський мимоволі намагався вирізнити хоч як-небудь його постать.

— Ви мене просто лякаєте, — сказав він.

— А ви мене ні? — сказав Пащенко, швидко підходячи до нього. — Ви знаєте, чому я так пізно вернувся сьогодні? Тому що я боявся йти додому, боявся застати вас знову сплячим або... мертвим.

Городовський здригнувся.

— Чи не могли б ми поговорити про щось веселіше? — спитав він.

— Веселіше? Будь ласка: про мою неофіційну вечірню роботу останніх днів приблизно з дня вашого приїзду. Ви уявіть собі індивіда такого, як я, — пізній вечір, пальто, портфель. Що в портфелі? Секрет для всіх, крім вас, звичайно. У портфелі саперна військова лопатка. Це індивід, тобто я, спокійно їде трамваєм на Печерськ — кому яке діло? Адже я взяв квитка. І потім іду далі, далі, туди, куди не ходять люди, де

яри, провалля, кручі. І там копаю годину, другу... Ніч, темрява. Весело, правда?

— Копаєте — що?

— Про це довго розповідати. Попереджаю вас.

— Я не збираюся зараз спати.

— Тоді давайте зараз... щоб відбути чергу, — злегка засміявся Пашенко.

Він присунув стільця до стола напроти Городовського і сів, поклавши голову на зсунуті руки, здаючись тепер карликом з великим волохатим обличчям, який стоїть коло столу. Городовський дивився на нього. «На землі є несподівані люди», — подумав він, переводячи погляд на розчинені вікна, що синіли, як прозорі отвори у світ, що дихав у кімнату далекою тишею, з якої неясними стогонами долітали протяжні гудки вокзалу...